

A GYEP SZEREPE A HAGYOMÁNYOS PARASZTI GAZDÁLKODÁSBAN

A török hódoltság bekövetkezése 1541. után, az ország három részre szakadását követően, a Kárpát-medence, s ezen belül is a Nagy Magyar Alföld jelentős területe a török birodalom részévé vált. A nagy háborúságok (különösen a XVI. századvégi tizenötéves háború) hatalmas pusztítást okoztak a településállományban, falvak sora néptelenedett el, s vált pusztává (*praedium*) Pest, Csongrád, Heves-Külső-Szolnok, Békés, Bihar vármegyék, Bácska, Bánát területén. Egyes kiváltságos hász városok (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Halas, Berény, Túr, Keve) szerepköre megnövekedett. Több mezőváros gazdasági jelentőségét növelték a puszták, amelyeket bérbe vettek magyar és török földbirtokosaiktól, s esetenként örökösen meg is vásárolhatták (pl. Nagykőrös Pótharasztot 1641-ben).

A XVIII. századot megelőzően, a törökök által megszállt területeken, peremi részeken viszonylag kötetlen, szabad gazdálkodás bontakozhatott ki a kontinuus településeken. Ki-ki igavonó erejének megfelelően foghatott fel földet a település határában, ahol gazdálkodni kezdett. Itt csak a nagyobb alföldi mezővárosokat emeljük ki, mint például Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Debrecen. A távoli határrészekeken és a még távolabbi pusztákon mezei kertek, szállások létesültek, amelyek a mezőgazdálkodás fontos üzemhelyei voltak: szántással művelték a földet, a rétet kaszálták, s a takarmányt ott gyűjtötték össze, a heverő marhát ott legeltették, s tartották télen. Fokozatosan váltak állandóan lakottá, alakultak tanyává.

A gazdálkodás keretét alkotó birtokstruktúra szabályozáson ment keresztül. A hajdúk megtelepedése a Hajdúságban 1606 után a hajdútelek kialakulásához vezetett. Minden hajdú házastelekben részesült, s ehhez „ház után” kapta az appertinenciát, a tartozékföldet (szántó és kaszáló), amelyen gazdálkodni lehetett. Tulajdonképpen a hajdútelek funkcióját tekintve nem különbözött a jobbágytelektől, csupán birtokjog alapján tértek el merőben egymástól.

A XVIII. század hozott jelentős változásokat. A jászkunok XVIII. század közepi redempciója, birtokmegváltkozása véglegesítette a birtokstruktúrát. A gazdálkodás alapját a megváltott szántó és rét föld képezte, nem pedig a házastelek. Mária Terézia királynő 1767. január 23-án bocsátotta ki úrbérrendeletét, amely alapján rendezték a földesúr és jobbágy közötti viszonyt, regulálták a jobbágy telekszervezetet. A földet minőségileg osztályozták I-IV. kategóriában, a jobbágyságot pedig vagyonuk, az általuk birtokolt, használt földterület alapján sorolták be egész, fél, negyed vagy ennél kisebb-nagyobb telkesnek. A házastelek, fundus nagyságát 2 pozsonyi mérőben (egy 1200 □ öles hold) állapították meg, s ahhoz megfelelő nagyságú szántót és kaszálót osztottak ki. Példaként említhető, hogy egy egész telkes, első osztályú földet birtokló jobbágy 24 hold szántóban és 8 hold kaszáló rétből részesült, összesen 32 hold birtokába került.

A már említett sajátos történelmi körülmények következtében, egyes alföldi mezővárosok lakosai kezén jóval több föld halmozódott föl, mint amennyit az úrbérrendelet meghatározott. Példaként említhető, hogy a Clarissza apácarend, majd az örökébe lépő vallásalapítványi uradalom jóllehet hatalmas maradvány, remanenciális földbirtokhoz jutott a jobbágyoktól elvett földek révén (ebből alakították ki az uradalmi gazdaságot, s hozták léte Bercel német telepes községet), ennek ellenére Cegléden egy telkes jobbágy szántóval és réttel együtt összesen 93 holdas földbirtokkal rendelkezhetett. Kecskeméten, Nagykőrösön nem történt meg a cívis gazdák jobbágytelki viszonyok közé szorítása, mint ahogy a szabad

királyi városi rangra emelkedett Debrecen esetében sem, itt különböző nagyságú birtokok alakulhattak ki. Hódmezővásárhelyen is egy egész telkes jobbágy 56 holdat birtokolhatott.

Érdekességként említhető meg, hogy a feudális kötöttségek meglazulása révén egyes helységekből nem alakult ki egészében a jobbágy telekszervezet a XVI-XVII. században, ellentétben a hódoltságon kívüli, s peremi területekhez. A jobbágytelek lényege az – mint említettük –, hogy a ház (fundus) után osztották a szántóföldet és rétet. Nagykőrösön viszont „ház után való rétről” történik említés. Tehát, a rét, kaszálóterület képezte a földbirtok legfontosabb részét, amely az állattartással hozható összefüggésbe.

Az alföldi területeken a természetes gyepnek, rétgazdálkodásnak, legelőnek volt különösebb jelentősége a XIX. század végéig, de a dombságon, hegyvidéken is fontos volt a kaszáló és legelő, az erdőkben keletkezett irtás területek. Míg a kaszáló a jobbágytelekbe tartozott, a legelő nem, közösen használták. A reformkori országgyűlések törvényként tűzték célul a legelőelkülönítést, ami tulajdonképpen a jobbágy gazdák és földesúr által birtokolt és használt legelő terület egymástól elkülönítését eredményezte. Példaként említve, Gyomán 1818-1832 között ment végbe a határrendezés, de a legelő elkülönítés sok problémát vetett fel. A földesúri és jobbágy birtok elkülönítése sérelmeket szült, mivel egy jobbágytelek után 22 hold legelőt számítottak 1300 □ ölével számolva, azonban olyan részek is akadtak, ahol 2600-2900 □ öllel kellett volna számolni. A legelőhasználatban bekövetkezett nagy sérelmet eképpen fogalmazták meg a gyomaiak 1836-ban: „a legelő meg regulázásakor rettenetes és sírhatatlan bukást szenvedett a város nagy hirtelenséggel és véletlenül, mintegy 14 000 hold legelő vevődvén el attól, amellyen az előtt a gyomai Lakosság Jószága ember emlékezetére mindenkor meg háborítás nélkül legelt”.

A gazdálkodás szerkezetében bekövetkezett változásoknak betudhatóan, az intenzív gazdálkodás térhódítása következtében a legelő feltörésére került sor a XIX. század második felében. Ennek nagy társadalmi jelentősége abban mutatkozott meg, hogy a legelőföldből a földtelen zsellérek is részesülhettek, s földtulajdonosként tanyás gazdálkodásra rendezkedhettek be (nyolc zsellért számítottak egy jobbágytelekre).

A XIX. század vége nagy változást hozott a művelésági szerkezetben. Mai szemmel nézve, megállapíthatjuk, hogy sajnos, a folyószabályozás, lecsapolás a gyepgazdálkodásban okozott óriási károkat. Az árvízmentesítés során művelésre alkalmassá tett földeket szántással hasznosították, drasztikusan csökkent a kaszáló és a legelő terület aránya az Alföld területén. Tehát a természetes ösgyep károsodott. Azáltal is, hogy az árvízmentesítéssel kiszáradtak a vízjárta területek, mint például a Kis- és Nagy-Sárrét, a Hortobágy. Az eke által feltört gyepföld többségében rossz minőségű, alacsony aranykorona értékű földterület, amely a gabonakonjunktúra elmúlásával a művelés alól kivonandó területek számát gyarapítja.

Az „árvízmentesítés „eredményét” több alföldi település példáján dokumentáljuk:

	1895				1913			
	Szántó	Rét	Legelő	Összesen	Szántó	Rét	Legelő	Összesen
	kh				kh			
Békés	44137 76,6 %	3189 5,5 %	6215 10,8 %	57621	49985 82 %	664 1,1 %	4295 7,0 %	60901
Békéscsaba	50624 87,8 %	236 0,4 %	2842 4,9 %	57621	50312 87,7 %	187 0,3 %	2542 4,4 %	57375
Cegléd	34053 69,8 %	4115 8,4 %	4739 9,7 %	48787	3340866 ,9 %	4460 7,3 %	3602 7,2 %	49963
Csongrád	20078 50,9	8129 20,6 %	6313 16,0 %	39424	25170 62,1 %	4708 11,6 %	3049 7,5 %	40531
Debrecen	74405 45,5 %	16010 9,8 %	47847 29,3 %	163418	82298 49,5 %	7803 4,7 %	47952 28,8 %	166284

Gyoma	21037 54,2 %	6325 16,3 %	8017 22,2 %	38785	29749 76,1 %	567 1,5 %	5837 14,9 %	39105
Hajdúböszörmény	39699 68,6 %	3593 6,2 %	6689 11,6 %	57830	40279 70,9 %	2086 3,7 %	6426 11,3 5	56778
Hódmezővásárhely	99821 81,6 %	3417 2,8 %	13782 11,2 %	122290	105910 80 %	3275 2,5 %	13956 10,6 %	132258
Jászberény	31764 66,2 %	5948 12,4 %	5364 11,2 %	47980	28883 60,1 %	7259 15,1 %	4065 8,5 %	48030
Kalocsa	20107 48,7 %	5072 12,3 %	10253 24,8 %	41248	8201 64,9 %	1190 9,4 %	2169 17,2 %	12640
Karcag	37681 56,0 %	2402 3,6 %	24939 37 %	67286	55024 81,8 %	1977 2,9 %	6320 9,4 %	67223
Kecskemét	80393 53,6 %	11883 7,9 %	27576 18,4 %	149999	75644 49,9 %	15407 10,2 %	25823 17,0 %	151698
Nagykőrös	44756 68 %	6965 10,6 %	6200 9,4 %	65827	43918 65,7 %	7700 11,5 %	5679 8,5 %	66811
Nyíregyháza	36393 69,0 %	1505 3,3 %	2163 4,7 %	45973	37604 80,7 %	1441 3,1 %	2325 5,0 %	46593
Szeged	68308 48,4 %	15811 11,2 %	31483 22,3 %	141208	72904 51,4 5	17198 12,1 %	20343 14,3 %	141776
Szentés	48704 75,2 %	4470 6,5 %	10341 15,1 %	68381	51415 74,8 %	505 0,7 %	11368 16,5 %	68696

A fenti adatsorokból megállapítható, hogy különösen nagy átalakulás ment végbe a Körös-Tisza közti területen.

A hagyományos településszerkezet a művelési ágaknak megfelelően tagolódott, bizonyos zonalitás jellemzi. A határ partosabb, jóminőségű talajú határreszein történt a szántóföldi gazdálkodás. A mélyebb fekvésű, vizenyösebb, patak menti rét területeken osztották ki a kaszálót. A település központjához közeli füves térség szolgál belső legelőként, ahová – még napjainkban is sok helyütt - a fejős teheneket hajtják csordában legelni. A nagyhatárú települések határának távoli részeit is legelőként, alkalmasint kaszálónak hasznosították. Oda tavasszal, Szent György napja és május elseje táján hajtották a heverő jószágot, ahol őszig legelt a növendék és hízó marha gulyában, a ló ménésben, nem különben a juh falkában. A sertést is külön legelőre hajtották kondákban vagy csürhéekben. Nagykőrösön például a belső legelőt képezte az Alsó- és Felső-járás. A XVII. században hatalmas pusztai területet használtak a kőrösi cívis gazdák, hasonlóan a kecskemétiékhöz. A külső határon, a pusztákon hatalmas jószágállományt tartottak, amelyet délnémet, észak itáliai piacokra hajtva értékesítettek (ez alapozta meg a cívis társadalom vagyonosságát, a mezőváros gazdasági erejét). Kecskemét külső pusztai határán, Bugacon, Monostoron, Szeren a XIX. század végéig hajtották ki a barmokat (anyabárom borjakkal, szűzbarom, tinóbarom) legeltetni.

Hajdúböszörmény tágas határa a Hortobágy folyóig terjedt ki: a város közelében Szigetorr, Gátmegett, majd Nyugat felé Kis- és Nagypród helyezkedik el, s a Rét kaszáló területe következik, Hortobágy mentében pedig a bagotai legelő. A hajdú lakosság hatalmas legelőterület birtokában volt, amelyen szükségképpen szénagazdálkodást is folytattak.

A XIX. század közepén Debrecennek a kaszáló és legelőterülete megközelítette a határterület 60 %-át, amely a belső legelőt, az erdős pusztákat, s a távoli Hortobágyot foglalta magába.

Hódmezővásárhely jellegzetes pusztai határú nagy mezőváros, tipikus zonális művelésági tagolódással. A városközpont mellett helyezkedett el a belső legelő és rét

(Kopács, Gorzsa, Szentkirály, Sarkaly, Máma, Kenyere, Pap-ere), azon túl a szállásföldek területe következett, majd északkelet irányban, Orosháza szomszédságában a külső legelő, a puszta (Mágócs, Újváros, Kutas, Fecskés Szőlős). A gyepterület alapvető fontosságú volt a legfőbb gazdasági ág, az állattartás, ezen belül is a szarvasmarha tartásnak a XIX. század végéig.

A rét és legelő nagy aránya az egyes helységek műveléségi struktúrájában a XIX. század végéig a külterjes állattartásnak kedvezett. A természetes takarmány, az ösgyep felhasználása, elsődlegesen legeltetés és szénagazdálkodás formájában. A korabeli véleményekből, nyilatkozatokból nem válik ismeretessé, hogy a gyeptakarót alkotó vegetáció milyen fűfajtákból tevődik össze. Általában arról beszélnek, hogy „pallag széna” készítésére kerül sor, valamint anya- és sarjúszéna készítésére adódik lehetőség, valamint jó, szarvasmarha hizlalásra alkalmas fű terem.

Nem csupán az alföldi vidékeken, de a domb- és hegyvidékeken is csupán arról beszélnek a gazdák, hogy a rétek alkalmas füvet teremnek a marhatartás számára, vagy éppen arra alkalmatlanok. „Rétyeink marha hizlalásra mentek lévén az arvíz arjatul alkalmas szénát teremnek, és kétszer kaszálhatók” – jegyezték fel 1771-ben Szuhacon. Ugyancsak a gömöri Tornallyán a lakosoknak „Legeltető Mezejek elegendő, s hasznos vagyon, nevezetesen kaszálás előtt is. Szükségnek „A Rétyei némely résziben kétszer kaszálhatók, nemeltyekben pedig csak egyszer, de jó és hasznos szénát teremnek”.

Gömör dombos-hegyes tájain az erdőnek a legeltetés szempontjából is fontos szerepe volt. Kecson említik 1771-ben, hogy „Rétyeink ház Helyek után az erdőben lévén el vannak osztva, egyszer Kaszálhatók az vizek arjatul mentek”. A lévártyiaknak „Marha legelő mezejek vagyon a Kaszállásig az erdőkön kaszállás után pedig a’ mezőn”.

A Cserhát déli nyúlványai között meghúzódó Issaszeg lakosai arról beszéltek 1768-ban, hogy „Réteink... vagyon az Issaszegi marasztokban, a kikben minden ház helyes gazda két kocsiival kaszálhat... Az Uraságnak Issaszegi határban semi kazaloja nincsen mert mas Pusztairul, s= határirul provideallya szükségét; hanem mi a fönt nevezett két Puszták [ti. Nyáregyháza, Szent György] határiban, s= erdőiben kaszálunk, a hol a nem az egész helyes gazdák, ha nem Marha számra szoktunk föl osztani a kaszálókat, mellyekben ha nedves a kikelet, annak a kinek 20 darab Marhája vagyon meg terem 3. szekér szénája. Sarjut egyedül Issaszegi marasztokban, ha a víz föl nem önti szoktunk kaszálni”. Acsán szükség esetén az erdőre hajtották a jószágot: „szarazsagnak Idein, mint hogy erdőkből bővölködünk, Marháink’ legeltetője szűk és olyankor többnyire fa=levelével, és Harasztal az Marhánk él, a’ midőn azomban jó nedves Esztendő vagyon, és az partoss=hellyek füvet teremnek, olyankor szükségére marhánknek, bővebb pascuatioja vagyon.” A dányi jobbágyok is határuk kicsinységét említették, viszont „Mélgos Uraságh Kegyelmeibül ugyan Dány mellett lévő Sz. Király pusztát, rész szerint Erdőből és Pacuatiobul állót” 170 forintért bérelhették.

Számos helyen kárvallásként említik a rétek rossz minőségét. A gömöri Kőrösön mondták 1771-ben, hogy „A Rétek kevesek, nem is igen hasznosak, és Barmok hizlalására alkalmas szénát nem teremnek”. Kerekgede „Rétyei a’ Sarvas Marhánknek tartására alkalmatlan füvet termenek, és néha a’ hegyekről lefolyó zapor essőtül bé öntetnek”. Krasznahorkahosszúréten „Némely részei a’ réteknek ritka es sovanyab füvet is terem” – jegyezték fel 1771-ben. A gyepterülettel való fertőzöttségét is sokan kárúkként emlegették.

Hogy milyen növény alkalmatlan a legeltetésre, több helységben is fény derül rá. Például Jesztén „A Rétyei marha tartásra mivel csátés füvet termenek alkalmatlanok”. Csízen „Legelő Mezejek igen szűk lévén, meg kaszálván egyszer, azután Marhájok legelésére fordítják nagyobb részit. Rétyeinek fele igen Csátés szénát terem, mivel együvé ütközvén a’ Rima a’ Baloggal ki önt és a’ Rétyeken meg fekszik”.

A fű, illetve a széna minőségét a kákához hasonló csáté rontotta, akárcsak a bábaguzsaly. A gömöri Tajtin „Rétyeknek fele része csupán csátés és bábá guzsalyos szénát

terem.” – írták 1771-ben. Zabaron is, „Rétyeinknek nagyobb része igen csátés, és bábaguzsalyos szénát terem” – nyilatkoztak a jobbágyok. Több helységben a széna minőségét fertőzés is rontotta. Felső-Hangonyban arról beszéltek 1771-ben, hogy „Rétyeinek harmad része rosz 's metelyes füvet terem”. A darnyaiak is rétjeik metelyes fertőzöttségét említették kárvallásként.

A vizenyős talajon dúsan termő csáté, bábaguzsaly szükségtakarmánynak tekinthető a hegyvidéki tájakon. Az Alföldön a csáté kevésbé a legelőgazdálkodásban játszott szerepet, mint inkább az építkezésben. A csátét, „gazit” általánosan alkalmazták a házak fedésére, mint történt az többek között Abonyban is: „Földes Urainkk engedelmébül minden fizetés nélkül szomszéd határjokban Csátéink, gyikinyeink, gazunk bőven vannak szabad használatunkra, és azokkal házunkk' téli fűtésseit bé érjük, Stallóink teteit, garádgayainkat alkalmaztattyuk”. – mondták 1768-ban.

A legelőmezőt rendszerint lekaszálták, s utána eresztették rá legelni a jószágot. A kaszálóréteken általában kétszer kaszáltak, s készítették az anyaszénát, jobb esetben sarjút is lehetett vágni. A szénafélék osztályozása kapcsán a szakirodalom megkülönböztet „dombvidéki”, „erdei”, „lapály” „savanyú”, „völgyi” szénát. A gyepet alkotó egyes fűfajok között található meg a réti perje, tarackos tippán, vörös csenkesz, aranyzab, taréjos cincor, taréjos búzafű, zöld pántlikafű, réti komócsin, hernyópázsit, árvarozsnok. Természetesen az Alföldön is más-más a gyep minősége, fűfélék előfordulása a homokos és kötöttebb talajú vidékeken, vagy a mélyebb fekvésű területeken. Példaként emeljük ki a Kőrösök vidékét, ahol a magassárrétek állományát alkotta a posvány-, bókoló- és rókasás, a mocsárréteken a kacstalan lednek, csikorgófű. A szikes pusztákon alakult ki a füves- és ürmösszikespuszta gyepje, a sziksalátával, útifűvel, mézpázsittal, egérfarkfűvel. A Duna-Tisza köze Homokhátságán sajátos homokpusztagyep alakult ki, melynek alkotó növényei a magyar csenkesz, deres fényperje, csikófark, kék számarkenyér, homoki cickafark, naprózsa, báránypirosító, fehérszegfű, homoki kikerics.

Összefoglalásként hangsúlyozzuk, hogy a rétnak, legelőnek, a természetes gyepnek alapvetően fontos szerepe volt a hagyományos paraszti gazdaságokban, s napjainkban is egyre nagyobb jelentőségre kezd szert tenni. A rétet kaszálják, szénát készítenek, hogy a téli időszakban megfelelő természetes takarmány álljon rendelkezésre. Kora tavasztól késő őszig legeltették a jószágot, a településközpontokhoz közel eső belső legelőn és távoli külső legelőkön. A gazda annak alapján ítélte meg a mezőt, hogy annak füve mennyire alkalmas a szénakészítésre, marhatartásra, a jószág legeltetésére, édes vagy savanyú széna terem.